

Vaistiniai medžiai ir krūmai Lietuvoje

Zenonas Venckus*¹, Vida Motiekaitytė²

¹ Darnaus vystymosi institutas, Aušros al. 66A, LT-76241 Šiauliai

² Šiaulių valstybinė kolegijos Sveikatos priežiūros fakulteto Biomedicinos mokslų katedra,
Čiurlionio g. 16A, LT-76241 Šiauliai, tel. 867466007
El. paštas: ¹venckus.z@gmail.com, ²vmotiek@gmail.com

(Gauta 2019 m. sausio mėn.; atiduota spaudai 2019 m. balandžio mėn.; prieiga internete nuo 2019 m. gegužės 10 d.)

Anotacija

Apibendrinus 17 leidinių, išleistų 1927-2015 m., kuriuose aprašytos vaistinių augalų rūšys, duomenis, nustatyta, kad Lietuvoje auga 109 medžių ir krūmų rūšys, kurios pripažintos vaistinėmis daugumoje analizuotų leidinių. Į sudarytą sąrašą įrašytos 38 savaiminės Lietuvoje augančios rūšys ir 40 sulaukėjusių ar patekusių į Lietuvą atsitiktinai rūšių ir parkuose, botanikos soduose ir privačiose kolekcijose auginamų introdukuotų rūšių. Į sąrašą neįrašytos 2 Lietuvos Raudonosios knygos rūšys, 3 retos Lietuvos floros rūšys ir 26 rūšys, kurias vaistinėmis pripažįsta tik pavieniai autoriai. Visų leidinių autoriai gydymui ir ligų profilaktikai rekomenduoja tik 7 vaistinių medžių ir krūmų rūšis: *Berberis vulgaris*, *Juniperus communis*, *Quercus robur*, *Rubus idaeus*, *Sambucus nigra*, *Sorbus aucuparia*, *Tilia cordata*.

Reikšminiai žodžiai: vaistiniai medžiai ir krūmai, savaiminiai augalai, sumedėję augalai, introdukuoti augalai.

Abstract

There were stated, that in the Republic of Lithuania 109 trees and bushes species are growing, which are considered as medicinal plants, when data on medicinal plant species, published in 17 books (1927-2015) were summarized. 38 autochthonous species and 40 escaped to wild or accidentally passed to Lithuania species, as well as domesticated, which are growing in parks, botanic gardens and private collections were included to the list. The 2 species included into Lithuanian Red List, only 3 rare species of Lithuanian flora and 26 species recognized by single authors as medicinal plants were not included to the list. Authors of all the books are recommending for treatment and prophylaxis only 7 species of medicinal trees and bushes such as: *Berberis vulgaris*, *Juniperus communis*, *Quercus robur*, *Rubus idaeus*, *Sambucus nigra*, *Sorbus aucuparia*, *Tilia cordata*.

Key words: Medicinal trees and bushes, autochthonous plants, ligneous plants, domesticated plants

Įvadas

Vaistiniai augalai – tai biologiškai aktyvias medžiagas kaupiantys ir gydomosiomis savybėmis pasižymintys augalai. Iš šių augalų pagaminti vaistai, palyginti su sintetiniais cheminiais vaistais, turi mažesnę nepageidaujamą poveikį žmogaus organizmui, veikia švelniau, todėl vartojami tiek oficialiojoje, tiek ir liaudies medicinoje.

Medžiai ir krūmai sudaro apie ketvirtadalį vaistinių augalų rūšių. Įvairioms ligoms gydyti naudojami iš medžių ir krūmų dalių (spyglių, lapų, pumpurų, žiedų, sėklų, žievės) pagaminti vaistai.

Dideli vaistinės žaliavos ištekliai yra miškuose. 10-ties rūšių medžiai (*Alnus glutinosa*, *Alnus incana*, *Betula pendula*, *Betula pubescens*, *Fraxinus excelsior*, *Picea abies*, *Pinus sylvestris*, *Populus tremula*, *Quercus robur*, *Tilia cordata*) sudaro medynus. Trake auga 14-os rūšių krūmai (*Berberis vulgaris*, *Corylus avellana*, *Euonymus verrucosus*, *Frangula alnus*, *Juniperus communis*, *Padus avium*, *Rhamnus cathartica*, *Sorbus aucuparia*, *Viburnum opulus* ir kt.).

2017 m. miškai užėmė 33,5 % Lietuvos teritorijos. UAB „Želdynų vizija“ duomenimis iki 2018 metų inventorizuota apie 1000 miestų, miestelių ir seniūnijų centrų, dvarų parkų ir skverų, kuriuose yra apie 52 500 ha želdinių (Želdynų vizija – kitoks požiūris į želdinius [interaktyvus]).

Vaistinių augalų pažinimas, jų gydomųjų savybių žinojimas ir tolesni tų savybių tyrimai yra svarbiausi faktoriai, užtikrinantys vaistinių augalų panaudojimą profilaktikai ir gydymui. Miškuose ir želdynuose augantys medžiai ir krūmai, kurie tinka vaistinei augalinei žaliavai ruošti, yra svarbūs biologiniai ištekliai, didelė dalis kurių gali būti sertifikuota kaip ekologiška.

Tyrimo objektas – Lietuvoje augantys vaistiniai medžiai ir krūmai.

Tyrimo tikslas – nustatyti Lietuvoje augančių vaistinių medžių ir krūmų rūšių skaičių ir sudaryti šių rūšių sąrašą, remiantis Lietuvos medicinos bei farmacijos specialistų parengtuose leidiniuose pateikta informacija apie vaistinius augalus, išleistuose 1927-2015 m.

Tyrimų metodai

Atlikta su objektu susijusių literatūros šaltinių apie vaistinius augalus analizė. Tam, kad gautus duomenis būtų galima palyginti su kitų autorių duomenimis, taikyta V. Naumavičiaus ir J. Naujalio (2009) metodika su straipsnio autorių pasiūlytu kriterijumi, kad leidinių autoriai turi būti tik medikai / farmacininkai arba su bendraautorais (biologais / botanikais).

Analizuojamiems leidiniams keliami reikalavimai: leidinyje aprašomos Lietuvos floros vaistinės rūšys, leidinys išleistas Lietuvoje, leidinyje pateikiama korektiška informacija apie augalų vardus.

Iš kiekvieno analizuojamo leidinio buvo atrinktos Lietuvoje augančios vaistinių medžių ir krūmų rūšys, kurios aprašytos dendrologo M. Navasaičio (Navasaitis, 2004).

Mokslinės informacijos šaltiniuose gydymui rekomenduojamų rūšių dažnis įvertinamas naudojant *rekomendacinį balą* (tai skaičius leidinių, kuriuose rūšis rekomenduojama ligų gydymui ir profilaktikai).

Visų induočių augalų rūšių lotyniški vardai pateikiami pagal sąvadą *Lietuvos induočiai augalai* (Gudžinskas, 1999), kurie yra sudaryti laikantis Tarptautinės botaninės nomenklatūros reikalavimų.

Rezultatai ir jų aptarimas

Vaistinių augalų rūšinė įvairovė. Šiuo metu Lietuvoje auga apie 1350 savaiminių induočių augalų rūšių. Tarp jų yra nemažai vaistinių medžių ir krūmų. Lietuvoje išleista įvairaus pobūdžio leidinių, kuriuose pateikiama informacija apie vaistinius augalus ir jų gydomąsias savybes. Periodinėje spaudoje (žurnaluose, laikraščiuose, kalendoriuose) paskelbta daug straipsnių apie vaistinių augalų panaudojimą gydymui ir sveikatos profilaktikai. Lietuvos TSR floroje (1959-1980 m.) ir periodikoje paskelbta informacija apie vaistinius augalus šiame darbe nenagrinėjama.

Siekiant sudaryti kuo pilnesnį ir išsamesnį Lietuvoje augančių vaistinių medžių ir krūmų rūšių sąrašą, panaudota 17 leidinių, išleistų 1927-2015 metų laikotarpiu. Tai vaistinių augalų vadovai, žinynai, sąrašai, enciklopedijos, katalogai ir kitokio pobūdžio neperiodiniai leidiniai, kurie skiriasi pateikiamos informacijos apimtimi apie kiekvieną vaistinį augalą. Knygose, skirtose vaistiniams augalams (Budnikas, Obelevičius (2015); Dagilis, Dagilytė ir kt. (2002); Dudėnas, Grinevičius ir kt. (1976); Grybauskas (1927, 1946); Grybauskas, Movšovičius (1941); Gudanavičius (1960); Gudanavičius ir kt. (1973); Gudžinskas, Balvočiūtė (2008); Kanopka, Dagys (1948); Karnickienė (sud.) (2015); Kaunienė, Kaunas (1991); Ragažinskienė, Rimkienė ir kt. (2005); Stirbys (2006); Šimkūnaitė (1971); Vasiliauskas (1991, 2015) aprašytos vaistinių augalų rūšys, savaime augančios ir auginamos Lietuvoje. Pagal juose pateiktą informaciją nustatyta, kad Lietuvoje auga 109 rūšių medžiai ir krūmai, kurie pripažinti vaistiniais daugumoje analizuotų leidinių.

Lietuvoje savaime augantys ir auginami vaistiniai medžiai ir krūmai. V. Naumavičiaus ir J. Naujalio (2009) sudarytame Lietuvos savaiminių vaistinių augalų sąrašė (250 rūšių) įrašytos 36 vaistinių medžių ir krūmų rūšys. V. Baronienės ir D. Liagienės (2004) straipsnyje apie introdukuotų medžių ir krūmų, naudojamų vaistų gamybai, paplitimą, konstatuojama, kad Lietuvoje savaime auga 65 vietinės ir 421 introdukuotos vaistinių medžių ir krūmų rūšys.

Remdamiesi anksčiau minėtų 17 leidinių duomenimis, sudarėme savaime Lietuvoje augančių ir auginamų vaistinei žaliai naudojamų medžių ir krūmų sąrašą. Į sąrašą neįrašytos šios leidinių autorių vaistinėmis pripažintos rūšys:

1. Lietuvos raudonosios knygos rūšys (*Hedera helix*, *Prunus spinosa*). Šioms rūšims suteiktas saugotinių rūšių statusas ir jų naudojimas uždraustas teisės aktais (*Lietuvos Respublikos saugomų gyvūnų, augalų ir grybų rūšių sąrašas* (2018));

2. Rūšys, kurių paplitimas Lietuvos floristinėje literatūroje apibrėžiamas sąvokomis „reta“ arba „labai reta“ (*Genista tinctoria*, *Gleditsia triacanthos*, *Quercus petraea*). Šių rūšių išteklių yra labai maži ir galimybė panaudoti juos gydymui labai ribota.

3. Rūšys, kurios rekomenduojamos naudoti gydymui tik viename leidinyje – 26 rūšys:

3.1. *Eleutherococcus senticosus*, *Rosa centifolia* (Budnikas, Obelevičius (2015));

3.2. *Abies alba*, *Abies sibirica*, *Buxus sempervirens*, *Cotinus coggygria*, *Clematis vitalba*, *Euonymus verrucosus*, *Ilex aquifolium*, *Laburnum anagyroides*, *Phelodendron amurense* (Dudėnas, Grinevičius ir kt., 1976);

3.3. *Rosa ferruginea*, *Rosa rubiginosa*, *Salix aurita*, *Salix viminalis* (Grybauskas, 1927, 1946);

3.4. *Carpinus betulus*, *Larix europaea*, *Lonicera caprifolium*, *Lonicera periclymenum*, *Lycium barbarum*, *Parthenocissus quinquefolia*, *Philadelphus coronarius*, *Salix rosmarinifolia*, *Sambucus racemosa* (Grybauskas, Movšovičius, 1941);

3.5. *Salix cinerea* (Kanopka, Dagys, 1948);

3.6. *Malus domestica* (Vasiliauskas, 1991, 2015).

Galutinį Lietuvoje savaime augančių ir auginamų vaistinių medžių ir krūmų sąrašą sudaro 78 rūšys. Į sąrašą taip pat įrašytos 3 sumedėjusiais stiebais lianų rūšys (*Actinidia arguta*, *A. kolomicta*, *Schisandra chinensis*).

Lentelė. Lietuvoje augantys vaistiniai medžiai ir krūmai
Table. Medicinal trees and bushes growing in Lithuania

Serial Number	Species	References																
		Van Wyk et al. (2010)	Shikov et al. (2014)	Budnikas ir kt. (2015)	Dagilis ir kt. (2002)	Dudėnas ir kt. (1976)	Grybauskas (1992, 1946)	Grybauskas ir kt. (1941)	Gudanaivičius (1960)	Gudanaivičius ir kt. (1973)	Gudžinskas ir kt. (2007)	Kanopka ir kt. (1948)	Kaunienė ir kt. (1991)	Ragažinskienė ir kt. (2005)	Stirbys (2006)	Šimkūnaitė (1971, 2015)	Vasiliauskas (1991, 2015)	Rekomendaciniai balai Recommendation points
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1	<i>Berberis vulgaris</i>	●		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
2	<i>Juniperus communis</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
3	<i>Quercus robur</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
4	<i>Rubus idaeus</i>	●		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
5	<i>Sambucus nigra</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
6	<i>Sorbus aucuparia</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
7	<i>Tilia cordata</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
8	<i>Betula pubescens</i>		●	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	13
9	<i>Frangula alnus</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	13
10	<i>Pinus sylvestris`</i>	●	●	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	13
11	<i>Ribes nigrum</i>	●		+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	13
12	<i>Rosa canina</i>	●	●	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	13
13	<i>Viburnum opulus</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+		+	+	12
14	<i>Crataegus monogyna</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+			+	11
15	<i>Viscum album</i>	●		+	+	+	+	+	+	+		+		+		+	+	11
16	<i>Betula pendula</i>	●	●	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+		11
17	<i>Aesculus hippocastanum</i>	●		+	+	+		+	+	+		+	+		+		+	10

Lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
18	<i>Hippophae rhamnoides</i>	●			+	+		+	+	+	+		+	+	+		+	10
19	<i>Rhamnus cathartica</i>	●	●	+	+	+	+	+		+	+	+	+			+		10
20	<i>Padus avium</i>		●		+	+	+	+		+	+		+	+	+			9
21	<i>Rubus caesius</i>				+	+	+	+			+		+		+	+	+	9
22	<i>Alnus glutinosa</i>	●	●		+	+	+	+		+	+		+			+		8
23	<i>Rosa majalis</i>		●	+	+	+				+			+		+	+	+	8
24	<i>Salix alba</i>	●		+		+	+	+	+	+			+			+		8
25	<i>Salix caprea</i>	●			+	+	+		+	+			+	+		+		8
26	<i>Alnus incana</i>	●	●		+	+		+	+	+			+	+				7
27	<i>Aronia melanocarpa</i>			+	+	+				+			+	+			+	7
28	<i>Cerasus vulgaris</i>	●			+	+	+	+					+		+		+	7
29	<i>Corylus avellana</i>				+	+	+	+			+				+		+	7
30	<i>Populus nigra</i>					+	+	+	+			+	+		+			7
31	<i>Crataegus rhipidophylla</i>	●		+	+	+		+	+	+								6
32	<i>Crataegus sanguinea</i>	●	●	+	+	+	+								+	+		6
33	<i>Tilia platyphyllos</i>	●		+		+			+	+		+	+					6
34	<i>Daphne mezereum</i>	●			+	+	+	+		+								5
35	<i>Juglans regia</i>	●		+		+		+	+					+				5
36	<i>Malus sylvestris</i>					+		+		+			+	+				5
37	<i>Populus tremula</i>	●				+	+	+					+		+			5
38	<i>Schisandra chinensis</i>	●	●		+	+			+	+				+				5
39	<i>Crataegus lindmanii</i>	●		+	+	+				+								4
40	<i>Fraxinus excelsior</i>	●				+	+	+	+									4
41	<i>Picea abies</i>	●	●			+	+				+	+						4
42	<i>Populus suaveolens</i>				+	+				+						+		4
43	<i>Pyrus communis</i>				+		+	+									+	4
44	<i>Rosa rugosa</i>		●	+	+				+				+					4
45	<i>Salix fragilis</i>	●				+		+		+		+						4
46	<i>Armeniaca vulgaris</i>	●			+	+									+			3
47	<i>Cydonia oblonga</i>	●			+	+		+										3
48	<i>Larix sibirica</i>				+	+				+								3
49	<i>Persica vulgaris</i>				+	+									+			3
50	<i>Populus balsamifera</i>	●						+		+		+						3
51	<i>Ribes rubrum</i>				+			+									+	3
52	<i>Ribes uva-crispa</i>				+				+								+	3
53	<i>Salix purpurea</i>	●				+		+			+							3
54	<i>Thuja occidentalis</i>	●				+		+							+			3
55	<i>Vaccinium uliginosum</i>							+			+						+	3
56	<i>Acer platanoides</i>					+	+											2
57	<i>Actinidia arguta</i>					+								+				2
58	<i>Actinidia kolomicta</i>				+	+												2
59	<i>Aralia elata</i>					+								+				2
60	<i>Cerasus avium</i>	●			+			+										2
61	<i>Cornus mas</i>				+	+												2
62	<i>Eleagnus angustifolia</i>				+	+												2
63	<i>Euonymus europeus</i>	●					+	+										2
64	<i>Fagus sylvatica</i>					+		+										2
65	<i>Ginkgo biloba</i>	●		+										+				2
66	<i>Hamamelis virginiana</i>	●		+		+												2
67	<i>Juniperus sabina</i>	●				+		+										2
68	<i>Laurocerasus officinalis</i>	●				+		+										2
69	<i>Lonicera edulis</i>				+									+				2
70	<i>Morus alba</i>	●			+			+										2

Lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
71	<i>Morus nigra</i>	•			+			+										2
72	<i>Prunus domestica</i>				+			+										2
73	<i>Robinia pseudoacacia</i>	•				+		+										2
74	<i>Salix pentandra</i>	•					+	+										2
75	<i>Salix triandra</i>	•				+	+											2
76	<i>Syringa vulgaris</i>	•				+		+										2
77	<i>Taxus baccata</i>	•				+		+										2
78	<i>Ulmus minor</i>						+	+										2
	Viso rūšių	52	21	29	50	63	36	54	26	37	23	20	32	27	24	23	26	
	Rūšys, įrašytos tekste			2		11	4	9									1	
	Iš viso medžių ir krūmų rūšių			31	50	74	40	63	26	37	23	20	32	27	24	23	27	

Pastabos. Lentelėje sutartiniu ženklu (•) pažymėtos Lietuvoje augančių medžių ir krūmų rūšys, kurios naudojamos gydymui pasaulio šalių tradicinėje (liaudies) ir / arba oficialiojoje medicinoje (Van Wyk, Wink, 2010) (3-čia grafa) bei rūšys, įtrauktos į Rusijos Federacijos farmakopėja, kurių augalinė žaliava naudojama farmacijoje vaistams gaminti (Shikov, Pozharitskaya et al., 2014) (4-ta grafa). Kiekviena rūšis, priskirta Lietuvoje augančių vaistinių medžių ir krūmų kategorijai, 5-18 grafose pažymėtos pliuso ženklu (+).

Lentelėje leidiniai pagal autorių pavardes išdėstyti 14-je grafų. Išimtis padaryta autoriams, kurių tyrimo duomenys paskelbti 2-3 leidiniuose. Todėl lentelėje ir toliau tekste du K. Grybausko leidiniai (Grybauskas (1927, 1946) analizuojami kaip vienas leidinys ir ten aprašyti vaistiniai augalai pateikti vienoje grafoje. Lygiai taip pat vertinami J. Vasiliausko (Vasiliauskas, 1991, 2015), E. Šimkūnaitės (Šimkūnaitė, 1971; *E. Šimkūnaitės receptų rinkinys* (B. Karnickienė (sud.), 2015) skirtingų metų leidiniai. Remiantis šia išimtimi toliau tekste visi duomenys apibendrinami kaip 14 leidinių duomenys.

Lentelėje rūšys išdėstytos pagal jų rekomendacinį balą, t. y. priskyrimą vaistinių medžių ir krūmų kategorijai atskiruose leidiniuose, pradedant tomis, kurios rekomenduojamos gydymui visuose 14 leidinių ir baigiant tomis, kurios rekomenduojamos tik 2 leidiniuose. Lentelės pabaigoje pateikiamas kiekviename leidinyje įrašytų vaistinių medžių ir krūmų rūšių skaičius. Lentelėje išvardintų augalų rūšių rinkimas Lietuvoje yra reglamentuotas teisės aktais (Motiekaitytė, Venckus, 2015).

Daugiausia medžių ir krūmų rūšių vaistiniams augalams priskiria Dudėnas, Grinevičius ir kt. (1976) – 74, Grybauskas, Movšovičius (1941) – 63, Dagilis, Dagilytė ir kt. (2002) – 50 rūšių. Visi kiti autoriai vaistiniams augalams priskiria žymiai mažiau medžių ir krūmų – nuo 20 iki 37 rūšių.

Visų leidinių autoriai vaistinių medžių ir krūmų kategorijai priskiria tik 7 rūšis: *Berberis vulgaris*, *Juniperus communis*, *Quercus robur*, *Rubus idaeus*, *Sambucus nigra*, *Sorbus aucuparia*, *Tilia cordata* (lent., eil. Nr. 1-7). Šias rūšis galima laikyti svarbiausiais, labiausiai pripažintais vaistiniais medžiais ir krūmais. Jos sudaro 9,0 % sąrašė įrašytų rūšių. Toliau lentelėje išvardintos rūšys vaistiniams augalams priskiriamos vis mažesniame leidinių skaičiuje: pvz., kitas 5 rūšis: *Betula pubescens*, *Frangula alnus*, *Pinus sylvestris*, *Ribes nigrum*, *Rosa canina* (eil. Nr. 7-12) vaistinėms rūšims priskiria 13 leidinių autoriai, o 5 rūšis (*Alnus incana*, *Aronia melanocarpa*, *Cerasus vulgaris*, *Corylus avellana*, *Populus nigra* (eil. Nr. 26-30), vaistiniais augalais laiko tik 7 leidinių autoriai.

Lentelės pabaigoje išvardintos rečiau paminėtos 23 rūšys (eil. Nr. 56-78), kurias vaistiniams augalams priskiria tik 2 leidinių autoriai. Jos sudaro 29,5 % sąrašė įrašytų rūšių. Tikėtina, kad šios rečiau Lietuvos autorių minimos rūšys gali būti tyrimų objektais ieškant perspektyvių gydymui vaistinių medžiagų.

Lietuvoje savaimė augančių ir auginamų vaistinių medžių ir krūmų vartojimas tradicinėje ir oficialiojoje medicinoje. Apžvelgus vaistinių medžių ir krūmų rūšis, rekomenduojamas nemažiau kaip 10-tyje Lietuvos autorių leidinių, nustatyta, kad visos rekomenduojamos 19 rūšių, išskyrus *Betula pubescens*, yra naudojamos pasaulio šalių tradicinėje ir / arba oficialiojoje medicinoje (Van

Wyk, Wink, 2010), o iš visų 78 Lietuvoje augančių vaistinių medžių ir krūmų rūšių (lent.) naudojamos net 52 rūšys (turima omenyje ne Lietuvoje užaugintos augalinės žaliavos eksportas į kitas šalis, bet tų pačių rūšių, kurios auga tiek Lietuvoje, tiek ir kitose pasaulio šalyse galimas tas pats panaudojimo gydymui būdas).

Išanalizavus Rusijos Federacijos (RF) Farmakopėjoje (Shikov, Pozharitskaya et al., 2014) aprašomas medžių ir krūmų rūšis, kurių vaistinė augalinė žaliava naudojama farmacijoje vaistams gaminti, nustatyta, kad iš anksčiau nurodytų 19-kos Lietuvoje augančių medžių ir krūmų rūšių, į RF Farmakopėją neįtrauktos 6 rūšys: *Berberis vulgaris*, *Rubus idaeus*, *Ribes nigrum*, *Viscum album*, *Aesculus hippocastanum*, *Hippophae rhamnoides*, o iš visų 78 Lietuvoje augančių vaistinių medžių ir krūmų rūšių (lent.), 21 rūšių vaistinė augalinė žaliava yra naudojama Rusijos Federacijoje vaistams gaminti.

Medžių ir krūmų rūšys, paminėtos nemažiau kaip 10-tyje Lietuvos autorių leidinių, turi skirtingas biologiškai aktyvias medžiagas ir skiriasi gydomuoju poveikiu. Pavyzdžiui, *Berberis vulgaris* pasižymi virškinimą gerinančiu, antimikrobinu, kepenų veiklą skatinančiu poveikiu, o grynas berberinas naudojamas akių lašuose konjunktyvitui gydyti; *Juniperus communis* vartojamas kaip diuretikas, pasižymintis antiseptiniu bei antireumatinu poveikiu; *Quercus robur* – vartojamas nuo viduriavimo, jam būdingas sutraukiantysis, antimikrobinis poveikis; *Rubus idaeus* – vartojamas nuo viduriavimo, burnos ir gerklės skalavimui, esant infekcijai, kaip arbatų mišinių ingredientas; *Sambucus nigra* – būdingas prakaitavimą, šlapimo išsiskyrimą skatinantis, vidurius laisvinantis poveikis; *Sorbus aucuparia* – vidurius laisvinantis poveikis, veiklioji medžiaga naudojama kaip saldiklis sergant diabetu; *Tilia cordata* – prakaitavimą skatinantis, nestiprus migdomasis poveikis (Van Wyk, Wink, 2010).

Apibendrinant galima teigti, kad daugumos Lietuvoje augančių vaistinių medžių ir krūmų rūšių ir tokių pat rūšių, augančių kitose pasaulio šalyse, augalinė žaliava yra gana plačiai vartojama skirtingų ligų gydymui ir profilaktikai tiek tradicinės, tiek ir oficialiosios medicinos sistemose.

Išvados

1. Apibendrinus 17 leidinių, išleistų 1927-2015 metais, kuriuose aprašytos vaistinių augalų rūšys, duomenis, nustatyta, kad Lietuvoje auga 109 medžių ir krūmų rūšys, kurios pripažintos vaistinėmis daugumoje analizuotų leidinių.
2. Į sudarytą sąrašą įrašytos 38 savaime Lietuvoje augančios ir 40 sulaukėjusių ar patekusių į Lietuvą atsitiktinai ir parkuose, botanikos soduose bei privačiose kolekcijose auginamos introdukuotos medžių ir krūmų rūšys.
3. Visų leidinių autoriai gydymui ir ligų profilaktikai rekomenduoja tik 7 vaistinių medžių ir krūmų rūšis: *Berberis vulgaris*, *Juniperus communis*, *Quercus robur*, *Rubus idaeus*, *Sambucus nigra*, *Sorbus aucuparia*, *Tilia cordata*.
4. Pasaulyje tradicinė ir oficialiosios medicinos sistemos vartoja 52 rūšis iš 78 Lietuvoje augančių vaistinių medžių ir krūmų rūšių, įtrauktų į sudarytą sąrašą.
5. Iš 19 vaistinių medžių ir krūmų rūšių, kurios yra paminėtos nemažiau kaip 10-tyje Lietuvos autorių leidinių, 18 rūšių yra vartojamos abiejose pasaulinėse medicinos sistemose – tradicinėje ir oficialiojoje.

Literatūra

1. Baronienė, V., Liagienė, D. (2004). Introdukuotų medžių ir krūmų, naudojamų vaistų gamybai, paplitimas ir jų auginimo galimybės Lietuvoje. *Medicina* (Kaunas) 2004; 40(8), p. 710-713.
2. Budnikas, V., Obelevičius, K. (2015). *Vaistažolės. Tradicinis vartojimas*. Kaunas: Vitae Litera.
3. Dagilis, P., Dagilytė, B., Juocevičius, B., Mackevičienė, B., Mackevičius, A. (2002). *Fitoterapija (Vaistingųjų augalų receptų žinynas)*. Vilnius.

4. Dudėnas, H., Grinevičius, J., Gudanavičius, S. (1976). *Vaistingieji augalai (katalogas)*. Vilnius: Mokslas.
5. Grybauskas, K. (1927). *Vaistingieji Lietuvos laukų augalai ir jų pritaikymas*. Kaunas.
6. Grybauskas, K. (1946). *Lietuvos TSR miškų sumedėję vaistingieji augalai*. Kaunas, Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
7. Grybauskas, K., Movšovičius, J. (1941). *Lietuvos vaistinių augalų sąrašas*. Kaunas: Spindulys.
8. Gudanavičius, S. (1960). *Vaistiniai augalai*. Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
9. Gudanavičius, S., Krikštopaitis, M., Šimkevičius, J. *Receptai ir gydymas*. Kn.: Pipinys J. (vyr. red.) (1973). *Vaistiniai augalai*. Vilnius: Mintis.
10. Gudžinskas, Z. (1999). *Lietuvos induočiai augalai*. Vilnius, Botanikos instituto leidykla.
11. Gudžinskas, Z., Balvočiūtė, J. (2007). *Lietuvos vaistiniai augalai*. Kaunas: Šviesa.
12. Kanopka, E., Dagys, J. (1948). *Vaistingieji augalai ir jų paruoša*. Kaunas, Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
13. Karnickienė, B. (sudarytoja) (2015). *E. Šimkūnaitės receptų rinkinys*. Vilnius: Žuvėdra.
14. Kaunienė, V., Kaunas, E. (1991). *Vaistingieji augalai (žinynas)*. Kaunas: Varpas.
15. Lekavičius, A. (1989). *Vadovas augalams pažinti*. Vilnius: Mokslas.
16. *Lietuvos TSR flora*. T. 1-6, (1959-1980).
17. Motiekaitytė, V. Venckus, Z. (2015). Laukinių vaistinių augalų naudojimo ir apsaugos teisinis reglamentavimas Lietuvoje. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr. 2 (37), p. 86-94.
18. Naumavičius, V., Naujalis, J. (2009). An inventory review of native Lithuanian vascular medicinal plant species (Lietuvos savaiminių vaistinių induočių augalų rūšių inventorizacinė apžvalga). *Botanica Lithuanica*. 15 (4), p. 269-279.
19. Navasaitis, M. (2004). *Dendrologija*. Vilnius: Margi raštai.
20. Ragažinskienė, O., Rimkienė, S., Sasnauskas, V. (2005). *Vaistinių augalų enciklopedija*. Kaunas: Lututė.
21. Shikov, A. N., Pozharitskaya, O.N., Makarov, V.G., Wagner, H., Verpoorte, R., Heinrich M. (2014). Medicinal Plants of the Russian Pharmacopoeia: their history. *Journal of Ethnopharmacology*. 154, 481–536.
22. Stirbys, J. (2006). *Gydymas vaistiniais augalais*. Vilnius: Tyto alba.
23. Šimkūnaitė, E. (1971). *Vaistažolės*. Vilnius.
24. Van Wyk, B. E., Wink, M. (2010). *Medicinal plants of the World*. Timber Press. Portland, London.
25. Vasiliauskas, J. (1991). *Augalai ir sveikata*. Vilnius: Mokslas.
26. Vasiliauskas, J. (2015). *Žolininkas pataria. 140 receptų sveikatai, grožiui, maistui*. Vilnius: Alma litera.
27. Želdynų vizija – kitoks požiūris į želdinius. Prieiga per internet: 2019 02 10: < www.zeldynvizija.lt >.
28. Lietuvos aplinkos ministro 2018 m. rugsėjo 10 d. įsakymas Nr. D1-814 „Dėl Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2003 m. spalio 13 d. įsakymo Nr. 504 „Dėl Lietuvos Respublikos saugomų gyvūnų, augalų ir grybų rūšių sąrašo patvirtinimo“ pakeitimo. TAR, 2018-09-12, Nr. 14370

Medicinal Trees and Bushes Growing in Lithuania

(Received in January, 2019; Accepted in April, 2019; Available Online from 10th of May, 2019)

Summary

Tree and bushes species comprise about a quarter of medicinal plant species in Lithuania. Research aim was to determine the number of medicinal trees and bushes species growing in Lithuania and to make a list of these species using information about medicinal plant species published in 17 books by specialists in pharmacy and medicine from 1927 to 2015. In scientific information sources the frequency of species recommended for treatment and prophylaxis was measured using *recommendation points* (the number of books in which species are recommended for treatment and prophylaxis). There were stated, that in the Republic of Lithuania, 109 trees and bushes species are growing, which are considered as medicinal plants, when data on medicinal plant species, published in 17 books (1927-2015) were summarized. 38 autochthonous species and 40 escaped to wild or passed accidentally to Lithuania, as well as domesticated species, which are growing in parks, botanic gardens and private collections were included to the list. The 2 species are included into the Lithuanian Red List, only 3 rare species and 26 species recognized by single authors as medicinal plants were not included to the list. Authors of all the books are recommending for treatment and prophylaxis only 7 species of medicinal trees and bushes such as: *Berberis vulgaris*, *Juniperus communis*, *Quercus robur*, *Rubus idaeus*, *Sambucus nigra*, *Sorbus aucuparia*, *Tilia cordata*. 52 out of 78 species of medicinal trees and bushes included to the list are used in systems of traditional and modern medicine of the world and 18 out of 19 species of medicinal trees and bushes mentioned in no less than 10 books by Lithuanian authors are used in these systems too.